

РАД РУСКИХ АРХИТЕКАТА У МИНИСТАРСТВУ ГРАЂЕВИНА У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Интензивна архитектонска делатност у годинама након Првог светског рата, условљена ратним разарањима и увећаним потребама новонастале државе, била је значајно обележена деловањем највећег архитектонског бироа тога доба у земљи – Министарства грађевина.¹ У оквиру сложене организационе структуре ове значајне државне институције, која је имала највишу управну власт за израду свих јавних и јавној употреби намењених путева, железница, мостова, зграда, хидротехничких објеката и електромашинских постројења, као и за целокупан поштански, телеграфско-телефонски и аутомобилски саобраћај у целој Краљевини, посебан предмет наше пажње представљаће сагледавање рада Архитектонског одељења. Надлежност овог одељења обухватала је: „пројектовање, грађење и одржавање свију државних и досадашњих обласних самоуправних зграда и других архитектонских објеката изузев војних зграда и одржавања зграда Министарства саобраћаја; уређење бања,

у споразуму са Министарством социјалне политике и народног здравља; надзор над пројектовањем и израдом свију недржавних и приватних зграда намењених јавној употреби.“²

Архитектонско одељење је било подељено на два одсека: Одсек за монументалне зграде, богомоље и споменике и Одсек за државне зграде намењене јавној употреби као и уређење бања. „Сваки одсек надлежан је за прибирање података и израду: скица, пројеката, статичких прорачуна, обрачуна, детаља, предмера и предрачуна са описом радова и евентуално перспектива и модела за све објекте своје надлежности као и за пријем послова.“³

Градитељи запослени у Министарству грађевина пролазили су уобичајени пут стручног напредовања. У почетку су вршили техничке и рачунске ревизије готових пројеката других архитеката, затим су помагали старијим колегама у разради њихових пројеката, да би касније приступали изради самосталних радова.

¹ О Министарству грађевина: Тошева С., Организација и рад Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата, *Наслеђе* 2, Београд 1999, 171-181. Велику захвалност дугујем господину Милошу Јуришићу, који ми је љубазно уступио старе разгледнице из своје богате колекције за илустрацију овог рада.

² Закон о устројству Министарства грађевина и његове спољне службе, од 16. јануара 1930. године до 25. марта 1930. године, Београд 1930, 5.

³ Уредба о подели одељења Министарства грађевина на отсеке и правилник о делокругу рада појединих одељења, отсека и одељака и дужностима појединих органа Министарства грађевина, Београд 1936, 9.

Боравак у Министарству грађевина је био значајна могућност за већину архитеката да се кроз пројектантску праксу стручно усавршавају, као и прилика да захваљујући сарадњи са старијим колегама стекну неопходну зрелост и искуство за самосталан рад. По строго утврђеној хијерархији, у зависности од година службовања, стручно особље је било разврстано у следеће групације: архитектонски техничари, архитектонски приправници, архитекти (стални и хонорарни), архитекти саветници и инспектори.⁴

Значајну групу архитеката, која је својим интензивним и плодним деловањем обележила рад Министарства грађевина у периоду између два светска рата, чинили су руски емигранти.

Фонд Министарства грађевина Краљевине Југославије, који је сачуван у Архиву Србије и Црне Горе, садржи грађу која сведочи о компликованом и дугом путу грађења државних, просветних и културних установа. Реконструкцију изградње појединих објеката можемо извршити на основу уговора, писама, лицитација, извештаја о резултатима конкурса, ситуација и обрачуна, цртежа фасада, планова основа, кровних конструкција, столарских радова, статичких прорачуна, техничких услова и обрачуна, нацрта за детаље ентеријера итд. Сагледавање интензивне делатности Архитектонског одељења Министарства грађевина у периоду између два светска рата, као и комплетан увид и оцена рада руских архитеката, знатно су отежани због релативно малог обима сачуване документације.

Досијеи појединих архитеката, пројекти и елаборати јавних грађевина и изграђени објекти, значајна су сведочанства на основу којих је могуће употпунити слику о појединим градитељима, као и о целокупном доприносу руске емиграције изградњи ратом опустошене земље. Предмет анализе овог рада биће делатност руских архитеката у Архитектонском одељењу Министарства грађевина у Београду. Њихов рад у грађевинским дирекцијама и секцијама широм Србије, Црне Горе и Македоније представља посебну тему, која захтева обимна истраживања у архивима појединих градова. Значајан извор у проучавању делатности руских архитеката представља и грађа сачувана у Музеју науке и технике у Београду. У Одељењу архитектуре налази се збирка пројеката службеника Министарства грађевина, коју је 1993. године породица архитекта Момира Корунковића поклонила Музеју.

Спискови архитеката запослених у Министарству грађевина су драгоцене сведочанства и полазна основа у расветљавању сложене проблематике њиховог положаја и стварног доприноса у раду на компликованим пословима пројектовања и изградње.⁵ У Архитектонском одељењу су радили: Николај Петровић Краснов, Василије Михајлович Андросов, Виктор Викторович Лукомски, Валериј Владимирович Сташевски, Михајло Васиљевич Кирквуд, Николај Мишковски, Василије Олејников, Богдан Ломбајер, Роман Николајевић Верховској, Јелисавета Самсонова Коминска, С. Бељајевски, Никола Виноградов, Михаило Вјазмитинов,

⁴ Којић Б., *Друштвени услови развитка архитектонске струке у Београду 1920-1940*, Београд 1979, 260.

⁵ Државни календар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за годину 1921, Београд 1921, 789-790; Цео Београд, Београд 1922, 54-55; Државни календар

Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за годину 1924, Београд 1924, 75; Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1921-1922, св. I, Београд 1922, 75; Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1924, св. XX, Београд 1924, 82.

Всеволод Татаринов и Александар Герценвиц. Од малог броја сачуваних досијеа, посебно је значајна документација архитекта Василија Андросова, на основу које можемо расветлити важне чињенице о статусу руских архитеката као и о њиховом кретању у служби.⁶

Због недостатка техничког особља, Министарство грађевина је било принуђено да запошљава контрактуалне (уговорне) службенике, о чему сведочи писмо заступника Министра грађевина упућено председнику Министарског савета децембра 1929. године.⁷ Међу службеницима који су након одређеног периода обнављали уговор са Министарством било је највише руских избеглица различитих занимања: архитеката, инжењера, техничара, административних чиновника и цртача. Као страни држављани, руски градитељи нису могли да заснују стални радни однос, већ су по ондашњим законима ступали у службу на одређено време, обнављајући уговор сваке друге године. По извештају Министарског савета, 1924. године у Министарству грађевина је било запослено 240 контрактуалних службеника, 1925. године 191, 1927. године 138, а 1929. године само 97 службеника. У захтеву за продужење уговора на две године заступник Министра грађевина је записао: „У колико су пристизали наши школовани људи у толико се број ових контрактуалних службеника стално смањивао из године у годину, али је ипак и данас још потреба за истима само у све мањем и мањем броју.“⁸

И поред све већег броја домаћих стручњака, ангажман контрактуалних службеника, као марљивих и савесних радника неопходно потребних Министарству грађевина, трајао је до пред сам Други светски рат.⁹

Прве послератне године интензивне изградње и обнове земље, као и целокупан развој српског градитељства новијег доба били су обележени радом руских неимара. Њихов положај у друштву, условљен општим приликама у новонасталој држави, остао је у периоду између два светска рата готово непромењен. Велики полет у грађењу и недостатак домаћих стручњака условили су праву глад за инжењерима најразличитијих профила, међу којима су значајну групу чинили управо руски архитекти.¹⁰

Гостопримство српског народа, проишло из традиционалне везаности за Русе и словенство, помогло је руској емиграцији да се врло брзо уклопи у нову средину. Поред евидентне наклоности краља Александра и југословенске државе према руским избеглицама, интензивна активност руских градитеља у трећој и четвртој деценији двадесетог века била је условљена много сложенијим приликама. Држава, као инвеститор изградње јавних грађевина, имала је највише поверења у њихову стручност и знање, тако да су се они убрзо уклопили у постојеће прилике првих послератних година, када је број домаћих стручњака био знатно мањи у поређењу са стварним потребама обнове земље. Својим знањем и вештином у решавању сложених

⁶ У Архиву Србије и Црне Горе, у фонду 62 Министарства грађевина КЈ – персоналије, сачувани су досијеи Василија Андросова – Ф2, Николе Петра Виноградова – Ф10 и Николаја Краснова – Ф37.

⁷ Писмо је сачувано у досијеу Василија Андросова – Ф2.

⁸ *Ibid.*

⁹ Документ из 1940. године – захтев за продужење уговора са контрактуалним службеницима од 1. јануара до 31. децембра 1941. године, сачуван је у досијеу Василија Андросова – Ф2.

¹⁰ Миленковић Т., Руски инжењери емигранти у Србији 1919-1941, *Пинус записи* 2, Београд 1995, 63-73; Миленковић Т., *Руски инжењери у Југославији*, Београд 1997.

проблема, руски архитекти су врло брзо постали главни пројектанти многих државних и административних објеката, црква, спомен обележја, стамбених зграда и кућа, а дали су и значајан допринос урбанистичком развоју Београда. Као признати и тражени стручњаци, они су своју интензивну активност остваривали у различитим правцима. Мањи број стручњака, који су се определили за теоријски рад, били су професори на Техничком факултету Универзитета у Београду, док се добар део њих одлучио за практично деловање у приватним архитектонским бироима, Грађевинском одељењу Београдске општине и у Архитектонском одељењу Министарства грађевина, у коме је највећи број градитеља нашао право уточиште.

Министарство грађевина, као државна институција највишег ранга, окупљало је најбоље стручњаке из различитих области. Архитектонско одељење, смештено у згради на углу улица Кнеза Милоша и Масарикове, било је централистички организовано, уз строго утврђен хијерархијски однос старијих и млађих. Најстарији архитект, у рангу инспектора, руководио је директно стручним радом целог Одељења, док су пројектантске службе биле формиране у виду великих јединица у којима су радили старији и млађи архитекти, што је омогућавало млађим стручњацима да користе искуство старијих колега, од којих су добијали врло значајне савете, критике и упутства.¹¹

Интензивна делатност Архитектонског одељења обухватала је ангажман најбољих стручњака у великим градитељским подухватима подизања јавних и државних

зграда, оправкама старих, порушених и оштећених грађевина, уређењу насеља, као и у пружању помоћи у окрузима, срезовима и општинама које нису имале своје пројектантске бирое. У Архитектонском одељењу су израђивани комплетни пројекти за извођење, док су службеници одељења водили потпуни надзор приликом реализације пројеката, преузимајући и руковођење над извршењем нацрта који су израђени ван одељења.¹²

У атмосфери неговања стручног знања и практичног искуства, међу архитектура свих генерација и различитих стилских опредељења, као што је већ раније речено, посебно место припадало је руским неимарима. Заједнички рад на сложеним пословима грађења, међусобна сарадња и утицаји, као и спремност да се најкомпликованији проблеми реше у складу са постављеним захтевима, помогли су им да се за веома кратко време интегришу у нову средину и постигну врло запажене резултате у архитектонско-урбанистичком уобличавању градова широм земље.

Упркос статусу контрактуалних службеника, руски архитекти су имали подједнако право да напредују у појединим звањима као и домаћи градитељи. Николај Краснов је дуги низ година био инспектор, Василије Ан드로сов је после вишег архитекта добио звање инспектора, док су Михајло Кирквуд и Виктор Лукомски достигли положај вишег архитекта. Досије Василија Ан드로сова, сачуван у Архиву Србије и Црне Горе, сведочи о томе да су њихов рад и кретање у служби били константно праћени и оцењивани.¹³ Године 1920, Ан드로сов је

¹¹ Којић Б., *op. cit.*, 260; Којић Б., *Биографија Данице Б. Којић*, Београд 1976, Архив САНУ, историјска збирка, бр. 14380, 19.

¹² Којић Б., *Ibid.*, 1979, 262.

¹³ Архив Србије и Црне Горе, фонд 62 Министарства грађевина КЈ – персоналије, досије Василија Ан드로сова – Ф2.

постављен за привременог вишег архитекта друге класе, затим дневничара архитекта при Грађевинској секцији града Београда, а до пензионисања 1941. године имао је статус вишег архитекта, привременог инспектора и инспектора.

Међу руским архитектурама запосленим у Министарству грађевина било је две групе стручњака. Прву групу су чинили већ искусни градитељи, који су ступили у државну службу на врхунцу свог плодног стваралаштва, док су другу групу чинили градитељи који су своја прва практична знања и искуства стицали у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. Било да су преносили огромно искуство у пројектовању и изградњи јавних објеката, или су пак учили од искуснијих колега, готово увек су тежили да максимално одговоре на сложене захтеве наручилаца, поштујући све објективне околности везане за реализацију великих грађевинских подухвата.

Василије Михајлович Андросов је дошао у нашу земљу као већ афирмисани стручњак. Након дипломирања на Архитектонском одељењу Царске академије у Петрограду, пуних осамнаест година је радио у државној служби у Русији као члан Техничког одбора, градећи цркве, приватне и јавне објекте.¹⁴ Николај Петровић Краснов је завршио Академију ликовних уметности у Москви. Радио је као градски архитект у Јалти на Криму, у којој је извео и реконструисао више двораца и историјских грађевина. Као признат и искусан архитект, дошао је у Београд 1922. године, запослио се у Министарству грађевина и руководио пројектантском групом за монументалне грађевине.¹⁵ Виктор Викторовић Лукомски је дипломирао на Институту грађевинских инжењера императора Николаја I у Петрограду. О његовом стручном раду пре доласка у нашу земљу нису познати ближи подаци.¹⁶ Роман Николајевич Верховској¹⁷

¹⁴ О В. Андросову: Тошева С., Капитална дела руских архитеката у Београду, *Руска емиграција у српској култури XX века I*, зборник радова, Београд 1994, 305-306; Арсењев А., Биографски именик руских емиграната, *Руска емиграција у српској култури XX века II*, зборник радова, Београд 1994, 228; Кадијевић А., Допринос руских неимара-емиграната српској архитектури између два светска рата, *Руси без Русије, српски Руси*, Београд 1994, 244-254; Кадијевић А., Цркве архитекте Василија Андросова у Лесковцу и околини, *Лесковачки зборник XXXV*, Лесковац 1995, 75-79; Андросов Василије, *Лексикон српских неимара*, Београд 2002, 3.

¹⁵ О Н. Краснову: Шкаламера Ж., Архитекта Никола Краснов, *Свеске Друштва историчара уметности* 14, Београд 1983, 109-129; Тошева С., *op. cit.*, 302-304; Арсењев А., *op. cit.*, 267; Кадијевић А., *op. cit.*, 1994, 274-275; Кадијевић А., Прилог проучавању дела архитекте Николе Краснова у Југославији (1922-1939), *Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе XXVI*, Београд 1994, 181-192; Кадијевић А., Рад Николаја Краснова у Министарству грађевина Краљевине СХС/Југославије у Београду од 1922. до 1939. године, *Годишњак града Београда*

XLIV, Београд 1997, 221-225; Краснов Никола, *Лексикон српских неимара*, Београд 2002, 104.

¹⁶ О В. Лукомском: Тошева С., *Ibid*, 305; Арсењев А., *Ibid*, 275; Кадијевић А., *Ibid*, 1994, 251-252; Кадијевић А., Београдски период рада архитекте Виктора Викторовича Лукомског (1920-1946), *Годишњак града Београда XLV-XLVI*, Београд 1998/1999, 115-132.

¹⁷ О Р. Н. Верховскоју: Аноним, Роман Верховској, сликар, *Илустровани лист*, 19. II 1928; Аноним, Њ. В. Краљ воли уметност, *Илустровани лист*, 19. II 1928; Аноним, Нови водоскок са уметничком фигуром Херкулеса – рад арх. г. Верховског, *Време*, 16. V 1931; Тошева С., Дела руских архитеката у Београду између два рата, Дипломски рад одбрањен на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду 1990, бр. 1511, 39-40; Арсењев А., *Ibid*, 240; Вујовић Б., Улога руских уметника у развоју ликовне културе у Србији, *Руска емиграција у српској култури XX века II*, зборник радова, Београд 1994, 59; Кадијевић А., Београдски опус архитекте Романа Николајевича Верховскоја (1920-1941), *Наслеђе* 2, Београд 1999, 33-40; Верховски Роман, *Лексикон српских неимара*, Београд 2002, 34.

Сл. 1. Н. Краснов, Министарство финансија у Београду (из колекције Милоша Јуришића)
Fig. 1 N. Krasnov, Ministry of Finance, Belgrade

је завршио Императорску уметничку академију у Петрограду, док је Валериј Владимирович Сташевски¹⁸ дипломирао на високој Николајевској војно-инжењерској академији у Петрограду.

Припадници старије генерације руских неимара су уживали дубоко поштовање и подршку нове средине, која је умела да цени њихово сјајно познавање градитељског заната и изразит осећај за поштовање материјала. Школовање у Русији и знања која су стекли у раној младости имали су

сасвим сигурно велики утицај на њихов рад, ма колико су се успешно уклопили у нову средину повинујући се њеним захтевима. Поред солидног образовања које су стекли на факултетима, имали су прилику да у Петрограду и Москви виде многе монументалне грађевине и палате у академском стилу, што је посредно утицало на њихов даљи развој. Разумевајући сву сложеност професије, успели су да у новој средини на најбољи могући начин избалансирају различите слојеве утицаја

¹⁸ О В. В. Сташевском: Тошева С., *op. cit.*, 1990, 38; Арсењев А., *Ibidem*, 308; Тарасјев В., Руски храм Свете Тројице у Београду 1924. године 1994. године, *Руси без Русије, српски Руси*, Београд 1994, 238-242; Ђурђевић М., Прилог проучавању делатности

архитекте Валерија Владимировича Сташевског у Београду, *Годишњак града Београда XLV- XLVI*, Београд 1998/1999, 151-171; Сташевски Валериј, *Лексикон српских неимара*, Београд 2002, 172-173.

Сл. 2. Н. Краснов, Министарство шума и рудника и Министарство пољопривреде и вода у Београду (из колекције Милоша Јуришића)
Fig. 2 N. Krasnov, Ministries of Forests and Mines, and of Agriculture and Waters, Belgrade

на формирање свог архитектонског језика, који је, прилагођавајући се новом окружењу, доследно пратио и ослушкивао реалне захтеве наручилаца. Дух европских метропола, уткан у њихов специфичан архитектонски израз, отиснуо се и на формирање архитектонско-урбанистичког лика међуратног Београда.

Међу архитектурама запосленим у Министарству грађевина посебно место свакако припада Николају Краснову, чије је огромно знање и искуство на најбољи начин транспоновано у пројектовању најзначајнијих државних институција у Београду. Као службеник Архитектонског одељења, он је пројектовао Његошеву капелу на Ловћену 1923. године, Министарство финансија 1925. године, Државни архив 1925.

године, Министарство шума и рудника, пољопривреде и вода 1926-1929. године, ентеријер Народне скупштине, позориште „Мањез“ 1927. године, ентеријер Старог Двора на Дедињу, ентеријер Задужбине краља Петра I на Опленцу, костурницу на Зејтинлику, костурницу на Виду итд.

Василије Андросов је израдио пројекат Главне поште и поштанске штедионице 1930. године, а као један од најзначајнијих неимара у области црквеног градитељства у нашој међуратној архитектури, аутор је планова за цркве у Београду, Лесковцу, Ужичкој Пожеги, Ђаковици, Радовњу, Сибници, Кумареву итд.

Виктор Лукомски је на почетку свог службовања, 1925. године, био помоћни архитект Живојину Николићу при изради

Сл. 3. Н. Краснов, Мост краља Александра I Карађорђевића у Београду
(из колекције Милоша Јуришића)
Fig. 3 N. Krasnov, Bridge of King Aleksandar I Karadorđevic, Belgrade

главног пројекта за Стари Двор на Дедињу. Током треће и четврте деценије двадесетог века израдио је планове за гимнастичку салу при гимназији у Пироту, 1920. године, хотел на Авали, 1927. године, зграду Патријаршије, 1930. године, цркву Светог Саве на Врачару, 1935. године, цркву у Жаркову, 1936. године, надзиђивање зграде Министарства правде и проширење зграде Главне контроле, коју је 1921. године пројектовао Николај Краснов.

Валериј Сташевски је израдио планове за руску цркву Свете Тројице на Ташмајдану, 1924. године, Иверску капелу на руској парцели Новог гробља, 1931. године, веслачки клуб на Ади Циганлији, 1936. године, и основну школу у селу Остружњу.

Роман Верховској, који се бавио сликарством и вајарством, пројектовао је

скулптуре за зграду новог Парламента, ентеријер Старог Двора на Дедињу, скулптуре за Офицерски дом, споменик браниоцима Београда 1914. и 1915. на Новом гробљу, 1931. године, споменик Императору Николају II и руским ратницима 1914-1918, 1935. године, фонтану „Лаокоон“ у Топчидеру.

У Архиву Србије и Црне Горе, у фонду Министарства грађевина Краљевине Југославије, сачувани су и планови зграде за Министарство унутрашњих дела С. Бељајевског и торња цркве у Шапцу из 1921. године Николаја Мишковскија.

Овај списак реализованих и нерелизованих пројеката руских градитеља запослених у Архитектонском одељењу сигурно није коначан. Детаљнија будућа

Београд. Палата Поштанске штедионице
 Beograd. Palais de la Caisse d'épargne postale

Сл. 4. В. Андросов, Палата поштанске штедионице (из колекције Милоша Јуришића)
 Fig. 4 V. Androsov, Postal Savings Bank

истраживања организације и рада Министарства грађевина, поред извесних ограничења у непотпуном фонду сачуване документације, омогућиће потпуније сагледавање њиховог стварног доприноса развоју српске архитектуре између два светска рата.

Плодна пројектантска активност руских неимара у Министарству грађевина била је одраз официјелне архитектонске продукције и главних токова развоја српске међуратне архитектуре. У избору стилског обликовања, они су до краја свог деловања остали верни традиционалистичким схватањима академског духа и романтичарској тежњи ка обнови српско-византијског стила.

Академски стил, заснован на поукама архитектуре XIX века, био је у периоду између два светска рата „званична“ архитектура, и држава као инвеститор је њему

давала апсолутну предност у односу на друга стилска опредељења. Моћ, сигурност и постојаност државе су се могли исказати на најбољи могући начин тежњом ка монументалности и раскошним ефектима јавних грађевина. Као добри познаваоци историјских стилова, солидно академски образовани, врло брзо су стекли поверење државе, сврставајући се међу главне пројектанте у изради монументалних грађевина. Поред Милутина Борисављевића, Светозара Јовановића, Димитрија М. Лека, руски архитекти Николај Краснов и Виљем Баумгартен спадају у ред најзначајнијих представника академског стила у српској међуратној архитектури.

Као одлични познаваоци историјских стилова, руски градитељи су у београдску архитектуру уносили један нов тон ака-

Сл. 5. В. Андросов, Саборна црква у Лесковцу (из колекције Милоша Јуришића)
Fig. 5 V. Androsov, Cathedral Church, Leskovac

демског монументализма. Симетричном композицијом основе, богатом обрадом фасаде и ентеријера, као и избором доброг материјала (камен у рустици или вештачки камен), успели су да креирају читав низ јавних објеката изразите монументалности и репрезентативности. Поред разлика у решавању конкретних проблема, у њиховим радовима препознајемо и неке заједничке елементе, попут раскошних подеоних и кровних венаца, пиластара и стубова који се пружају кроз више спратова, прозора украшених троугластим или полукружним тимпанонима, балустрада, камених ваза, балкона, доњих делова фасаде обрађених у рустичном камену, рељефа, слободних скулптура, раскошних купола итд.

Као проверени академичари завидног образовања и искуства, руски неимари су

у нашу средину пренели раскошан стил царских грађевина и палата европских метропола. И поред доследне примене строго утврђених правила академског духа, поштујући захтеве инвеститора, успели су да својом креативношћу достигну оригиналност у компоновању и начину обраде унапред утврђених елемената архитектонског обликовања. У сложенем стваралачком процесу изналажења најбољих решења постављеног задатка, они су, поред примене уобичајених градитељских метода, унели знатне новине у приступ сложенем процесу архитектонског обликовања као што су: велика пажња при обради детаља, подједнако третирање свих делова композиције, већи број слободних фигура на фасадама него што је до тада било уобичајено и мотив лава, који је у нашој средини био веома редак.¹⁹

¹⁹ Шкаламера Ж., *op. cit.*, 122-123.

Значајну улогу у обнови српско-византијског стила у периоду између два светска рата, поред Александра Дерока, Момира Коруновића и Петра Поповића, имали су и руски емигранти, међу којима се посебно истичу Василије Андросов, Виктор Лукомски и Валериј Сташевски. Трагајући за обновом националног стила, они су показали креативно умеће у тумачењу и преношењу традиционалних елемената српског црквеног градитељства. Градећи профане и сакралне објекте у духу наслеђа, успешно су примењивали стилизоване портале, стубове и капители, аркадне венце, лучно завршене отворе и пластику. Сеоске цркве и репрезентативни храмови у градовима широм Србије, Андросова и Лукомског, спадају у ред најрепрезентативнијих примера српско-византијског стила у међуратном периоду. Трагајући за најбољим решењима у обнови националног стила, они су својом личном поетиком успели да надграде каноне наслеђа, стварајући изразито креативан приступ у тумачењу поука из прошлости.

У Министарству грађевина, као најзначајнијој државној институцији у области изградње, чији су поље, начин и делокруг рада били креирани из врха официјелне политике, која је имала посредног утицаја и на збивања у архитектури, неговање и доследност у примени академског и српско-византијског стила приликом изградње јавних објеката била је сасвим логична последица ширих друштвено-политичких прилика у земљи. Захтеви инвеститора и стварно опредељење старије генерације руских емиграната за историјске стилове условили су креативну атмосферу у Архитектонском одељењу. Избор стила у коме ће се објекат изградити био је у хармонији са стварним тежњама пројектаната, који су у складу са својим

класичним образовањем, као и искреним залагањем за примену традиционалног језика архитектонског обликовања, били у могућности да на најбољи начин одговоре сложеним захтевима наручилаца.

Најплоднију делатност руски архитекти су остварили у трећој и четвртој деценији двадесетог века, доминирајући архитектонском сценом, посебно у области изградње јавних објеката. Иако су велику архитектонску продукцију постигли радећи и као самостални пројектанти, затим у Београдској општини или пак у сарадњи са нашим стручњацима, опус који су остварили у Министарству грађевина је реална слика њихових главних стилских опредељења и стварне улоге и места у стручним круговима и у друштву у целини. Делујући у складу са општим токовима развоја српске међуратне архитектуре, руски неимари су представљали значајан чинилац у стварању академског и српско-византијског стила, док су својом стручношћу и свестраношћу извршили позитиван утицај на домаће градитеље. Активним учешћем у архитектонском животу престонице и ангажовањем на сложеним пословима развоја земље оставили су дубок траг у средини у којој су стварали.

Општи положај у друштву одредио је и њихов положај у Министарству грађевина. Радна и професионална атмосфера у Архитектонском одељењу погодвала је руским неимарима, који су врло брзо стекли велику стручну репутацију. Захваљујући таленту, знању и класичном образовању, као признати стручњаци који су добро и савесно обављали свој посао, руски емигранти нису имали повлашћен, већ заслужен положај у Архитектонском одељењу Министарства грађевина. Максимално ангажовани у изградњи земље и решавању сложених

задатака израде најзначајнијих пројеката, показали су пуну сигурност, мајсторство и спремност за извршење компликованих задатака просторног обликовања. Као и већина градитеља тога доба, они су врло често радили потпуни пројекат грађевине, израђујући сигурне и академски однеговане нацрте за скулптуру, намештај, столарске радове, гипсане украсе и све остале детаље ентеријера. У средини у којој је класично образовање било веома цењено, паралелно са великим значајем који су имали у српској међуратној архитектури, руски архитекти су стекли највиши ранг у Архитектонском одељењу. По месту и улози у креирању најзначајнијих градитељских подухвата Министарства грађевина, стајали су раме уз раме са нашим најзнаменитијим пројектантима попут Момира Коруновића, Петра Поповића, Димитрија М. Лека, Милице Крстић и многих других.

Рад у Архитектонском одељењу је био прилика за њихову професионалну и стручну афирмацију, о чему сведочи чињеница да су у Министарству грађевина радила најзначајнија имена руске емиграције у области градитељства као што су: Н. Краснов, В. Андросов, В. Лукомски, Р. Верховској и В. Сташевски.

Упркос хијерархијској организацији, строго утврђеним правилима у архитектонском обликовању и неспремности за прихватање нових идеја, руски неимари су успели да испоље пуну креативност и пронађу путеве за остварење слободе уметничког изражавања.

Поред многобројних реализованих и нереализованих пројеката, о њиховим заслугама, важној улози и интеграцији у средину сведочи и награда коју је архитект Василије Андросов добио 1935. године.²⁰ На предлог Министра грађевина, у име Његовог Величанства Петра II Карађорђевића, одликован је орденом Светог Саве трећег реда.

Дугогодишњи рад и репрезентативна дела настала у Архитектонском одељењу Министарства грађевина чине значајан сегмент њиховог стварног ауторског доприноса у сложеном процесу развоја српске међуратне архитектуре. У периоду када је Београд добијао своју физиономију, руски архитекти су представљали значајан фактор у његовом развоју. Уносећи европски дух у обликовање града, успели су да створе препознатљив стваралачки израз раскошним здањима, која својом монументалношћу, снагом и лепотом и данас доминирају старим језгром Београда.

Ангажовани на значајним пословима изградње монументалних државних објеката, показали су пуну умешност у решавању сложених задатака, уклапајући се у нову средину, која је, поред гостопримства, осећала реалну потребу за њиховим знањем и искуством. Као креативна и стручна снага окупљена у државној установи највишег ранга, руски архитекти су обележили не само рад Архитектонског одељења Министарства грађевина, већ су својим деловањем значајно одредили целокупан развој српске архитектуре између два светска рата.

²⁰ Документ о додели награде је сачуван у Архиву Србије и Црне Горе, у фонду 62 Министарства грађевина КЈ – персоналије, у досијеу Милице Крстић – Ф39.

RUSSIAN ARCHITECTS ACTING WITH THE MINISTRY OF BUILDING
CONSTRUCTION IN THE INTERWAR PERIOD

Snežana Toševa

Intensive construction in the aftermath of World War I, additionally spurred by the newly-founded state's augmented needs, was profoundly marked by the activity of the then largest architectural office – the Ministry of Building Construction. An important group of architects whose busy and prolific work marked the Ministry's achievement in the interwar period consisted of Russian émigrés.

The Department of Architecture employed: Nikolay Petrovich Krasnov, Vassily Mikhaylovich Androsov, Viktor Viktorovich Lukomsky, Valeriy Vladimirovich Stashevsky, Mikhail Vassilyevich Kirkvud, Nikolay Mishkovsky, Vassily Oleynikov, Bogdan Lombayer, Roman Nikolayevich Verkhovskoy, Yelisaveta Samsonova Kominska, S. Belyayevska, Nikola Vinogradov, Mikhail Vyazmitinov, Vsevolod Tatarinov and Aleksandr Gertzenvitz.

The Russian architects with the Ministry may be divided into two groups: practised professionals who entered the civil service at their creative peak, and architects whose acquisition of hands-on experience actually began in the Department of Architecture.

The overall position in society determined their position in the Ministry. The atmosphere of diligence and professionalism within the Department suited the Russian builders and they were soon to win an excellent professional reputation. Owing to their gift, knowledge and classical training, the Russian émigrés, as recognized and conscientious professionals, had a well-deserved rather than privileged position. Engaged to the maximum in building the

country and entrusted with major projects, they showed complete mastery in fulfilling complex tasks of spatial design. As most architects at the time, they frequently turned out full-scale projects including skilful and academically polished designs for sculpture, furniture, carpentry, stucco ornaments and all other details of the interior. In an environment where classical education was highly appreciated, the Russian architects' climb to the top of the Department's ladder was matched by their significant contribution to Serbian interwar architecture.

Despite the institution's hierarchical structure, strict architectural rules and reluctance to accept new ideas, the Russian architects exhibited creativity in full measure and succeeded in finding their ways to free artistic expression.

Their years-long work and representative projects at the Department of Architecture form an important part of their genuine authorial contribution in the complex process of development of Serbian interwar architecture. At a time the face of Belgrade was being moulded, the Russian architects played an important part in the process: introducing the European spirit, they created a recognizable artistic expression evidenced by the sumptuous buildings whose monumentality, strength and beauty still dominate the old urban core of Belgrade.

Working on major projects for monumental governmental buildings, and fully up to the task, they fitted into the new environment which was both hospitable and in need of their knowledge and experience. As a creative and qualified workforce gathered in a highest-ranking

СНЕЖАНА ТОШЕВА

government body, the Russian architects not only marked the achievement of their Department but significantly influenced the entire development of Serbian interwar architecture.